

Giennadij Matwiejew

**ZAMACH NA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO
WE WRZEŚNIU 1921 R.**

Literatura historyczna rzadko wspomina o zamachu na Józefa Piłsudskiego, który został dokonany 26 IX 1921 r. we Lwowie przez ukraińskiego studenta Stiepana Fedaka. Nawet w fundamentalnej biografii Piłsudskiego pióra Andrzeja Garlickiego nie ma ani słowa o tym głośnym swego czasu zdarzeniu, a o samym Fedaku wspomniano tylko w związku z utworzeniem obozu koncentracyjnego w Berezie Kartuskiej w 1934 r.¹ Najczęściej wspominają o nim badacze zajmujący się historią OUN i stosunkami polsko-ukraińskimi w Galicji w okresie międzywojennym wiążąc go z działalnością Ukraińskiej Organizacji Wojskowej. Przyczyna takiego stanu rzeczy jest bardzo prozaiczna: brak jest źródeł.

Wydaje się, że ta luka może być w jakimś stopniu uzupełniona przez wykorzystanie materiałów II Oddziału Sztabu Generalnego Polski, które znajdują się w Centrum Gromadzenia Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych (Centr Chranienija Istoriko-Dokumentalnych Kollickcyj) w Moskwie. Dotyczy to głównie raportu II Oddziału Sztabu Generalnego Dowództwa Okręgu [dalej – DOG] Lwów w sekcji kontrwywiadu II Wydziału Sztabu Generalnego Ministerstwa Spraw Wojskowych z 28 IX 1921 r., a także kwartalnego raportu tegoż wydziału z 2 XI 1921 r. podpisanego przez dowódcę okręgu gen. Władysława Jędrzejewskiego.

Zamachu dokonano w niedzielę 26 IX 1921 r. w czasie wizyty J. Piłsudskiego w ratuszu. O godzinie 17.20 Piłsudski przyjechał samochodem do ratusza, aby wziąć udział w ceremonii odsłonięcia polskiego herbu na wieży ratuszowej. Z politycznego punktu widzenia był to jeden z najważniejszych momentów całego programu wizyty we Lwowie, ponieważ biały orzeł miał świadczyć o ostatecznym przyłączeniu Galicji Wschodniej do Rzeczypospolitej.

¹ A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1990, s. 688.

W związku z tym władze wojskowe i cywilne przedsięwzięły nadzwyczajne środki bezpieczeństwa. Rynek pełen był agentów policji i II Wydziału Sztabu DOG. Oprócz tego dyżurny batalion 40. Pułku Piechoty otoczył cały plac przed ratuszem, w związku z czym tylko zaproszeni na ceremonię mogli pojawić się u boku Naczelnika Państwa.

Uroczystość została zakończona obiadem wydanym na cześć dostojnego gościa przez prezydenta miasta Józefa Neumana. W czasie przeciągającego się obiadu zdjęto ochronę i żołnierzy skierowano do koszar. Porządku pilnowała tylko policja, która ze względu na małą liczebność (ok. 30 ludzi) zmuszona była zdecydowanie zawęzić ochronę (do kilku metrów).

O godzinie 21.00 Piłsudski w towarzystwie wojewody Kazimierza Grabowskiego opuścił ratusz i wsiadł do stojącego nieopodal samochodu. I właśnie w tym momencie S. Fedak, który znajdował się z lewej strony wyjścia z ratusza, oddał, dosłownie zza pleców policjantów, cztery strzały w tylną szybę samochodu. Strzelał z pistoletu marki Belgijski, w którego magazynku zostało jeszcze pięć naboje. Napastnik nie mógł dalej strzelać, ponieważ pistolet zaciął się. Fedak został pojmany przez policję, co uchroniło go przed samosądem ze strony wzburzonego tłumu, który zaczął go już atakować.

Według autora raportu, zamach był możliwy, gdyż zbyt wcześnie zdjęto ochronę z rynku, a policja wyznaczyła w tym momencie zbyt mało ludzi dla zapewnienia bezpieczeństwa Naczelnikowi Państwa. Według jego słów, poza tym okresem, służba bezpieczeństwa była zorganizowana wzorowo, co znajduje potwierdzenie w pierwszych zeznaniach Fedaka informującego, że w ciągu tego dnia próbował dokonać zamachu na dworcu kolejowym, na placu św. Jura i na Rynku Wschodnim, lecz za każdym razem, z powodu dużej liczby agentów, zmuszony był rezygnować ze swoich zamiarów.

Już w pierwszym raporcie zamach jednoznacznie łączono z działalnością Komitetu Młodzieży Ukrainkiej i wskazywano, że terror może nasilić się w związku z przeprowadzaniem w Galicji spisem ludności. Aby do tego nie dopuścić naczelnik II Wydziału Sztabu DOG w porozumieniu z władzami wojewódzkimi proponował internowanie szeregu najaktywniejszych działaczy ukraińskich².

Intensywne śledztwo pozwoliło już w końcu października 1921 r. odtworzyć ogólny obraz spisku. Wykazało ono, że zamach S. Fedaka nie był dziełem jednostki, a rezultatem zaplanowanej i przygotowanej akcji, u podłoża której leżał narastający z każdym dniem ruch separatystyczny ludności ukraińskiej we wschodniej Galicji. Ta nasilająca się aktywność przejawiała się w wystąpieniach przeciwko polskiemu uniwersytetowi we Lwowie, w agitacji przeciwko przeprowadzeniu spisu ludności, w nawoływaniu do

² Centr Chranienija Istoriko-Dokumentalnych Kolekcij [dalej – CChIDK], f. 373, op. 4, jed. chr. 22, k. 95–97.

uchylania się od poboru do wojska, w rezygnacji urzędników narodowości ukraińskiej z posad w polskich instytucjach itp. Wszystkie te działania były charakteryzowane jako

przykłady szowinizmu określonych kręgów ukraińskich, dążących za wszelką cenę do zlikwidowania polskiej władzy we wschodniej Małopolsce i oderwania tej części kraju od Rzeczypospolitej celem utworzenia tzw. Zachodniej Republiki Ukraińskiej³.

Jednocześnie z aktywną antypolską kampanią agitacyjno-propagandową, meldowano w kwartalnym raporcie, rozwinięto intensywną konspiracyjną działalność prowadzącą do utworzenia różnych tajnych stowarzyszeń i organizacji bojowych, w których uczestniczyli politycy starszego pokolenia, studenci i oficerowie byłej armii Zachodnioukraińskiej Ludowej Republiki [dalej – ZUNR]. Ich celem były przygotowania do zbrojnego powstania w najbardziej sprzyjającym momencie. Organizacje te dały o sobie znać po raz pierwszy w nocy z 31 VIII na 1 IX 1921 r. rozklejając na ścianach domów wezwania z protestem przeciwko przyjętemu w przeddzień przez rząd postanowieniu o administracyjno-terytorialnym podziale Galicji Wschodniej na województwa. Decyzja ta została potraktowana jako dowód niechęci strony polskiej do udzielenia Galicji Wschodniej obiecane go statusu autonomii.

W czasie śledztwa potwierdzono istnienie dwóch aktywnych konspiracyjnych ukraińskich organizacji: Komitetu Ukraińskiej Młodzieży [dalej – KUM] i Organizacji Bojowej „Wola”.

Komitet Ukraińskiej Młodzieży został utworzony na tajnym zjeździe studentów ukraińskich odbywającym się we Lwowie między 1 a 3 VIII 1921 r. z udziałem ok. 250 osób. Inicjatorem jego zwołania był komitet organizacyjny w składzie: Jarosław Cziza, Wasyl Kuczabski, Michał Matczak, Anna Załużna, Dymitr Palijew i Ostap Kobierski. Zjazd przyjął szereg ogólnopolitycznych rezolucji i decyzji organizacyjnych. Rezolucje te wzywały ludność ukraińską wschodniej Galicji do zbrojnego powstania i utworzenia Ukraińskiego Rządu Galicyjskiego, który stanąłby na czele masowego ruchu o wyzwolenie regionu „spod polskiej okupacji”. Wskazano także na konieczność utworzenia niezależnej prasy i tajnego ukraińskiego uniwersytetu.

Najważniejsze zadania postawiono przed studentami, którzy mieli stanąć na czele ruchów masowych i pracy propagandowej, aby przygotować społeczeństwo do aktywnej walki zbrojnej. Kierowanie tą działalnością zjazd zlecił Komitetowi Ukraińskiej Młodzieży, obdarzając go dyktatorskimi pełnomocnictwami w środowisku młodzieżowym. KUM podporządkował

³ Tamże, k. 120.

sobie wszystkie ukraińskie organizacje młodzieżowe, a tym, które nie zgadzały się z jego linią groził bojkotem. W skład KUM weszło 12 ludzi. Przewodniczącym został wybrany J. Cziż, członkami: W. Kubaczabski, D. Palijew, O. Kobierski, S. Fedak, Franciszek Józef Szytk, sekretarzem – A. Załużna. Wybrano kandydatów na członków KUM: Iwana Mojsieja, Jerzego Masłjaka, Romana Zielonego, Bogdana Zielonego i Włodzimierza Staszynskiego. KUM cieszył się poparciem polityków starszego pokolenia. Na zjeździe studentów byli obecni m. in. Wasyl Szczurat, Iwan Kiwieljuk, Michał Gałuszczynski i inni znani działacze ruchu narodowego. KUM korzystał z poparcia finansowego Ukraińskiego Komitetu Obywatelskiego. Aresztowani S. Fedak i F. Szytk zeznali w czasie śledztwa, że ukraińscy politycy starszego pokolenia wiedzieli o przygotowywanym zamachu na Józefa Piłsudskiego i wojewodę lwowskiego.

Komitet Ukraińskiej Młodzieży ściśle współpracował z ukraińską Organizacją Bojową „Wola”, utworzoną w 1920 r.⁴ Na podstawie skonfiskowanych w czasie rewizji u Michała Kuracha rozkazów tej organizacji została odtworzona jej struktura. Na czele „Woli” stało Główne Kolegium Organizacji Bojowej składające się z 10 ludzi (tzw. sławna dziesiątka). Byli to Jarosław Cziż (pseudonim Sokół) – przewodniczący Głównego Kolegium, W. Kuczabski (Jastrząb) – pierwszy zastępca, O. Kobierski (Gołąb) – drugi zastępca, D. Palijew (Sęp), S. Fedak (Smok), F. J. Szytk (Wampir), Michał Matczak (Kukułka), Bogdan Gnatiewicz (Jaskółka), Mikołaj Sekret. Nazwiska dziesiątego członka kolegium w śledztwie nie udało się ustalić⁵. Jak widzimy, sześć osób było członkami kierownictwa obu ukraińskich tajnych organizacji.

W strukturze organizacyjnej „Woli” przewidziano podział Galicji Wschodniej na sześć okręgów:

1. Lwów z powiatami: Lwów, Gródek Jagielloński, Rudki, Żydaczów, Rohatyn, Przemyślany, Bóbrka i Żółkiew.

2. Przemyśl z powiatami: Przemyśl, Dobromil, Lisko, Mościska, Jaworów, Cieszanów i Jarosław.

3. Stryj z powiatami: Stryj, Skole, Dolina, Kałusz, Drohobycz, Sambor, Stary Sambor i Turka.

4. Stanisławów z powiatami: Stanisławów, Bohorodczany, Nadwórna, Kosów, Kołomyja, Śniatyn, Horodenka, Tlumacz, Zaleszczyki i Peczeniżyn.

5. Tarnopol z powiatami: Tarnopol, Brzeżany, Podhajce, Trembowola, Buczacz, Czortków, Zbaraż, Skałat, Zborów, Husiatyn i Borszczów.

6. Sokal z powiatami: Sokal, Rawa Ruska, Kamionka Strumiłowa, Radziechów, Złoczów i Brody.

⁴ A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, *Droga donikąd*, Warszawa 1973, s. 31.

⁵ To mógł być Roman Daszkiewicz, por. tamże.

Na czele każdego z okręgów i powiatów stały odpowiednie kolegia. Do obowiązków powiatowych kolegiów (każde z nich składało się z czterech osób) należała organizacja bojowych grup w poszczególnych miejscowościach, a także publikowanie rozkazów, instrukcji i rozporządzeń. Kolegia składały się z czterech referatów (wydziałów): a) organizacyjnego, zajmującego się organizacją i ewidencją zarówno członków organizacji, jak też ludzi zdolnych do służby wojskowej, wykazem wszystkich materiałów wojskowych znajdujących się w dyspozycji organizacji, opracowaniem przez specjalnego referenta, na podstawie danych statystycznych będących do dyspozycji oddziału, planów grup bojowych i planu ewentualnego powstania zbrojnego; b) informacyjnego, do obowiązków którego należał wywiad i propaganda; c) kadrowego; d) finansowego.

Dobór członków do organizacji bojowej był dosyć surowy. Obowiązkowo każdy z nich powinien być studentem i oficerem byłej armii ZUNR. Innych przyjmowano tylko wówczas, gdy byli pewni politycznie, oddani sprawie i mieli przygotowanie wojskowe. Musieli też uzyskać poręczenie członków Głównego Kolegium. Wszyscy członkowie „Woli” składali przysięgę.

Za podstawę organizacji grup bojowych przyjęto zasadę „piątek”. Każdy członek kolegium bądź szeregowy członek organizacji dobierał jeszcze pięciu ludzi; którzy znali tylko siebie nawzajem i swojego dowódcę. Taka piątka stanowiła drużynę („rój”). Cztery „roje” stanowiły pluton i tak dalej, aż do pułku. Dowódcy wyższego szczebla utrzymywali kontakty z podwładnymi tylko przez dowódców niższej rangi.

KUM i „Wola” znajdowały się w ścisłej hierarchicznej zależności. Według autorów kwartalnego sprawozdania, Komitet został utworzony przez organizację bojową dlatego, aby mieć bezpośredni kontakt z członkami „Woli”, czego Głównemu Kolegium zabraniała dyrektywa.

Organem prasowym „Woli” od chwili jej powstania była nielegalnie wydawana gazeta „Prawda”. W 1921 r. nazwa gazety została zmieniona na „Nasz Szlak”, jednocześnie stała się ona organem także i KUM. Członkowie Głównego Kolegium F. Sztyk, S. Fedak, D. Palijew, J. Cziż, W. Kuczabski i O. Kobierski redagowali i publikowali w imieniu „Woli” i KUM rozkazy i dyrektywy organizacji bojowej, ulotki i inne antypaństwowe materiały, które następnie kolportowano we Lwowie i prowincji.

W czasie śledztwa F. Sztyk zeznał, że pomysł zabójstwa J. Piłsudskiego i wojewody lwowskiego K. Grabowskiego pojawił się wśród członków Głównego Kolegium „Woli” mniej więcej na trzy tygodnie przed wystrzałami Fedaka. Realizację zamachu zlecono KUM. 20 września na posiedzeniu KUM wytypowano 8 członków, którzy drogą losowania mieli wyznaczyć bezpośredniego wykonawcę. Główne Kolegium podjęło także decyzję, że zamach powinien być sygnałem do powstania w Galicji Wschodniej. Na kilka dni przed zamachem okręgowe kolegia otrzymały rozkaz „Woli”,

zgodnie z którym winny one wprowadzić gotowość bojową swoich podwładnych i oczekiwać na sygnał o wybuchu powstania. Autorzy kwartalnego sprawozdania informowali także, że w chwili wybuchu powstania na terytorium Galicji Wschodniej miała wkroczyć ukraińska brygada z Czechosłowacji, której dowództwo było o wszystkim poinformowane przez Główne Kolegium. Nieudany zamach przekreślił wszystkie te plany⁶.

Materiały śledztwa dotyczące zamachu na Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego świadczą, że pomimo rozmachu przeprowadzonych przez policję aresztowań wśród członków podziemia we Lwowie, polskie organy bezpieczeństwa nie wpadły na ślad utworzonej jeszcze w 1920 r. Ukraińskiej Organizacji Wojskowej, dowodzonej przez J. Kowalcewa, chociaż potrafiły zdekonspirować „Wolę”, która w tym czasie weszła w skład UOW. W związku z tym można przypuszczać, że aresztowani przywódcy KUM i Głównego Kolegium „Woli” skupili całą uwagę prowadzących śledztwo tylko na tych dwóch organizacjach właśnie dlatego, iż nie odgrywały już one samodzielnej roli. Ich „wpładka”, jeśli nawet osłabiała ukraiński ruch narodowy, to nie na tyle, aby nie mógł on szybko podnieść się po zadanych przez siły bezpieczeństwa ciosie.

Giennadij Matwiejew

L'ATTAQUE À JÓZEF PIŁSUDSKI EN SEPTEMBRE DE 1921

Le 26 septembre de 1921 à Lvov un étudiant ukrainien Stiepan Fedak a commis une attaque échouée à Józef Piłsudski dont la littérature mentionne rarement. L'auteur à la base des sources inconnues jusqu'au présent et surtout celles du IIe Détachement de l'État – Major Général de l'Armée Polonaise qui se trouvait au Centre de la Protection des Collections Historiques à Moscou – présente le déroulement de l'attaque et les résultats de l'enquête. L'enquête a prouvé que S. Fedak n'agissait pas tout seul, mais de l'inspiration du Comité de la Jeunesse Ukrainienne. Dans l'article on a présenté les circonstances de la naissance, la structure et la composition personnelle de cette organisation.

⁶ CChIDK, f. 373, op., 4, jed. chr. 22, k. 120–127.